

■ JEGYZETEK

1. „Az intézeti grémiumok a lektoron túl különböző párttörténész személyeket bíztak meg a kézirat gondozásával. Erényi Tibort, Ságvári Ágnes, Hajdú Tibort. Szaktörténészként kellett a munka egyes részeihez vagy elemeihez hozzászólniuk. Magda nagynéném bizonyos fejezeteket elhagyott, másokat újraírt, méltatlankodott, alkalmanként párnái közé süppedve dühöngött és átkozódott. Különböző aspektusok szerint együtt szabták és varrták át az élettörténetét. Lektora nem védte többé, hanem más kutatókhoz fűződő tudományos vagy személyes érdeke alapján váratlanul cserben hagyta, elárulta, alattomosan hátba támadta, s így a csoport az érvek és ellenérvek mentén szerveződve állandóan új-rarendeződött. De bármily szörnyű, vagy bármily nehéz megérteni, nagynéném attól szenvedett, hogy nem tudott nem egyetérténi elvtársai csonkolási vagy korrekciós szándékaival.” Nádas Péter: *Világító részesetek I.* Jelenkor, Bp., 2017. 465.
2. Károlyi Csaba: *Életcsőd.* Élet és Irodalom 2018. 47. sz., november 23.
3. Radics Viktória: *A családi ezüst.* aszem.info 2019. június 21., online: <https://aszem.info/2019/06/acsaladi-ezust/>, (utolsó megtekintés dátuma: 2019.06.23.)

AKIK „A SORSSAL BIRKOZÁNAK”

Murádin János Kristóf: *„Mindent Erdélyért!”*

Az Erdélyi Párt története 1940 és 1944 között

■ A „magyarok Erdélyének” története száz évvel ezelőtt véget ért. De „csak” az Osztrák–Magyar Monarchiáé és a történelmi „impériumé”, nem az eleven és gazdag magyar Erdélyé. A vég kezdetéig régmúlt századokra lehet visszatekinteni, Trianonban azonban, mint Páskándi Géza írta a *Begrűjtött vallomásaimban*, Versailles „kontár »földrajzsebészei” nemcsak „hentesmunkát végeztek, hanem a beteg hasában felejtették a szerszámaikat. A seb gennyedzik, újra fel kell nyitni. Mindig az okozatot akarják megszüntetni és nem az okot. Minden rosszul kötött béke magában hordja az új háború *casus bellijét*.” Murádin könyve a reménytelennek indult, hamarosan mégis újabb katasztrófába torkolló „kis magyar időben”, a második világháború éveiben működött Erdélyi Párt történetének monografikus feldolgozása. Alapmű, kézikönyv, azoknak, akiknek nemcsak a téma „fehér folt”, hanem maguk is érintetlen „fehér lapok” még a kor történetének ismeretében, s azoknak is, akik tudják, mi fán terem, és minden fontosat tudni szeretnének róla. A könyv címe: *„Mindent Erdélyért!”* – épp olyan találó, mint a Tompa Mihály *Forr a világ* című költeményéből (1861) választott mottó: „S ha tán minden hiába léssen, / A könny s a vér s az áldozat; / Akkor, ha győző és legyőzött / Az ítélet-

ben számot ad: / Történetünk megrendítő lesz, / Mint a sír-írat a kövön: / Ezek a sors-sal birkoznak, / Örök dicsőség nevökön!”

A második világháború végének az Erdélyi Párt történetét lezáró katasztrófája is a Trianon-kályhához visszatérve válik érthetővé. „Legyünk hát akkor túl a nehezen! – rugaszkodik neki Vida Gábor az *Ahol az ő lelke* elbeszélésének. – Nem tudom, kezdődhet-e azzal egy történet, hogy 1918. december 24-én őfelsége Ferdinánd román király (Viktor Albert Meinrad von Hohenzollern-Sigmaringen) rosszul felszerelt, toprongyos hadserege ellenállást nem tapasztalva bevonult a legnagyobb magyar király szülővárosába, Kolozsvárra, és a románok azóta is bent vannak. A mondat első része bizonytalan-ság, a második ma már történelem, a harmadikat megszoktuk. Királyok pedig nincsenek. Vérrrel szerezték-e maguknak az országot a románok vagy ügyeskedéssel? Nekik szolgáltattott volna igazságot a történelem? Ma már alig számít. És bár nem feladatom választ adni a kérdésre, hogy miért történhetett ez meg, pontosabban: miért hagytuk elveszni Erdélyt, a félreér-tések elkerülése végett röviden kijelen-tem, hogy nem volt rá szükségünk, és azért nem kapjuk vissza soha többé, mert úgysem tudnánk mit kezdeni vele. Mi, magyarok, így, többes szám első személy-

ben. Viszont a nagyapám azon a szomorú, sötét karácsonyon is enni adott a lovának, és még utána legalább ötven évig mindennap. Feltéve, hogy volt széna vagy abrak. Feltéve, hogy volt lova. Feltéve, hogy volt nagyapám.”

Következett aztán *Húsz év* (Jakabffy Elemér), *Huszonkét év* (Mikó Imre), *Súly alatt a pálma* (Ligeti Ernő), majd az újabb casus belli és maga a bellum holocaustummal és armageddonnal, az alig elkerült pusztulás, azután Trianon másodsor: 1947-ben „Párizs paktuma”, előtte és utána pedig évtizedeken át az elkerülhetetlen szenvedés, majd a börtön, kiemmizés, félreállítás tíz- és százezrek számára. Pedig Bánffy Miklós idejében figyelmeztetett: „a trianoni Magyarország, mit sem okulva a tragikus múlt, visszajut ismét ugyanoda, abba a szellemi mocsárba, amiben a világháború előtt élt”. Úgy hitte, mások is látják, hogy „ugyanúgy elkendőzik a magyar közvélemény előtt a valóságot, ugyanúgy csak személyi tusakodások foglalják el a politikások figyelmét – egykor Tisza és Andrássy, most Bethlen és Gömbös viaskodása –, a polgári társadalom pedig ugyanazt a könnyelmű farsangot járja, amit 1914 előtt járt. Talán az első bécsi döntés [1938] mámorra vakított az emberek szemébe, mikor 1940 tavaszán trilógiám harmadik műve, a *Darabokra szaggatottal* megjelent. Talán azért nem figyelte rá senki. Igaz, akkor már megindultunk azon a végzetes lejtőn, ami végül a katasztrófához vitt, és csakis oda vihetett.” (*Miért írtam meg az Erdélyi Történetet*)

A végzetes történelmi lejtő mégis hirtelen emelkedni látszott, amikor az 1940. augusztusi második bécsi döntéssel Észak-Erdélyt visszacsatolták Magyarországhoz. A Belvedere-palotában hozott határozat végeredménye „Komplikált történelmi szituáció a kettévágott Erdélyben. Északon a magyarrá lett vagy ismét magyarrá lett Erdélyben, az alkalmi döntőnkökre kreálta Észak-Erdélyben átmenetileg megszűnik a magyar autonómia dilemmája. Délen, a románoknak maradt vagy továbbra is románoknak maradt Erdélyben folyamatosan kiéleződik a magyar autonómia dilemmája.” A második összeomlás után „Románia »kiugrik« a háborúból. Kiemelkedik a végzetesen vesztesek közül. Majdnem a győztesek közelébe. Te-

hát Magyarország bennragad a háborúban. Oda zuhan a végzetesen vesztesek közé. Majdnem a megsemmisülés közelébe.” (Poszler György: *Az erdélyi magyarság száz évéről*)

Amikor a lejtő emelkedni látszott, azok a magyarok – az 1941. évi népszámlálás szerinti 2 557 000 fős összlakosságból mindössze 1 380 506-an –, akik a történelmi Erdély és a Partium északi felét, Máramaros vidékét és a Székelyföldet magában foglaló 43 104 négyzetkilométernyi területtel visszakerültek Magyarországhoz, mégis okkal érezték úgy, hogy rés nyílt a történelemben. Mint a soproni népszavazással, amikor 1921 decemberében, éppen gróf Bánffy Miklós külügyminisztersége idején, nemcsak léket kapott, hanem immár számukra is végleg elszűlyedni látszott a győztesek trianoni „békerendszere”. Bár az újabb „földrajzsebészek” most épp kétfelé szabdalták Erdélyt, a részleges revízióval magyar milliók, erdélyi és nem erdélyi nemzedékek vágyalma teljesült.

Az új politikai helyzet váratlanul örömteli kényszerűsége valóságos történelmi feladatot kínált, mert a tényleges azonnali politikai cselekvés erdélyi és magyar nemzeti felelősségének terheit hozta magával. A kecsegtető karrier és az ambíciók mellett a tehetség kibontakoztatásának, a közösség tisztességes szolgálatának lehetőségét és nemcsak a politikában, a közigazgatásban és a sajtóban, hanem az oktatásban, kultúrában, tudományban is. (Fontos volna egyszer számba venni azt is, hogy ez a kritikus négy esztendő Észak-Erdélyben milyen gazdag termést hozott például a magyar régészetben, történetírásban, nyelvészetben, filozófiában, művészettörténetben, matematikában, botanikában, az orvos- és a természettudományokban, hogy az akkor született teljesítmények mekkora hányadát, milyen életmű-súlyát képezik létrehozóik tudományos pályafutásának.)

1940 ősztől megannyi jól képzett és alkalmas ember, jóhiszemű alkalmazatlan és kalandor „ejtőernyős” érkezett az anyaországból. A Trianon utáni helytállás idején kipróbált közéleti férfiak jó része fontos posztokra került, a bécsi döntéssel egybeeső nemzedéki őrsváltás pedig azok előtt a fiatal férfikorba érkezett, részben ugyancsak kipróbált tehetséges

diplomások, jogászok és politikusok, tudósok és publicisták előtt nyitott tág terület. Ők, mint Jancsó Béla, László Dezső, Mikó Imre, Szabó T. Attila és az Erdélyi Tudományos Intézetben, az egyetemen, a közigazgatásban és másutt lelkesen dolgozó nagyszámú fiatal társuk, még a régi Magyarországon születtek, de már kisebbségi sorban nőttek fel. Ez az új nemzedék a korai transzilvanizmus eszmevilágában fogant *Tizenegyek* antológiája (1923) után az *Erdélyi Fiatalok* (1930–40) közéletre felkészítő iskolájában, majd a *Hitel* (1935) még ifjabb körében, mindekenélőtt az erdélyi, romániai társadalmi valóságban szerezte máris kamatoztató tudását és tapasztalatait.

Számukra a kisebbségi élet hőskora, Ligeti Ernővel szólva a „virágzás” ideje éppen úgy, mint a helytállás, végül a hanyatlás periódusa, a válságok és a nemzedékek közti, nemzedéken belüli „világnézeti” küzdelmek sora az életre és a hivatásra való felkészülés időszaka volt. A mélyszántás és a magvetés ideje, kisebbségi életgyakorlatuk és erkölcsiségük, az Erdélyi Fiatalok önazonosság- és társadalomtudatosító munkája – többüknek az Országos Magyar Pártban (1922–38) és a Romániai Magyar Népközösségben (1939–40) szerzett gyakorlata – most fordult termőre. (A gróf Bethlen György vezette régi Magyar Párt néhány politikusa a budapesti képviselőház, gróf Bánffy Miklós, a Népközösség elnöke a felsőház tagja lett.) Az újabb nemzedék prominenseinek, noha tudatosan nem készülhettek rá, milyen kötelességek várnak nemsokára rájuk, az erdélyi hagyományokban gyökerező neveltetésük, a harmincas évekkel kezdett nemzedéki önnevelésük éppen olyan felvértező életszakasza volt, mint amilyen kiapadhatatlan erőforrásnak bizonyult később a szóban forgó négy év oly sokak számára az 1944 után következő elviseléséhez.

Murádin könyve az „új” országrészt a magyar törvényhozásban képviselő Erdélyi Párt – parlamenti politikai alakulat és nemzeti szövetség – kevéssé ismert történetének alapos, valamennyi összefüggésre és részletre kiterjedő feldolgozása, szerkezeti felépítése átgondolt, tudományos értekező stílusa érthető, világos. Az észak-erdélyi magyarság politikai pártja a magyar közösség jól szervezett és

modern programot hirdető, társadalmi támogatást élvező, az adott történelmi körülmények között eredményesnek mondható szerveződés volt. Regionális alapon működött (tíz keleti vármegyét képviselt), miután „a magyar Erdély politikai megszervezésére és önálló entitásának megőrzésére, ugyanakkor kulturális téren az összmagyarsággal való szerves egybeolvasztására törekedett”.

A szerző azt is helyesen állapítja meg, hogy bár „erdélyi magyar vonatkozásban többséginek számító korszakban” jött létre, „működési mechanizmusai, céljai és részben eszköztárában is bizonyos értelemben az interbellikumból örökölt »kisebbségi« jellegű, az egyszerű regionalizmuson ugyanakkor már túlmutató” pártalakulat, az országos politikai élet szerves része, mi több, a kormányzó Magyar Élet Pártja utáni második erő volt. Sajátos színezetű transzilván, ugyanakkor (nyilvánvalóan nem ellenzéki) törekvéseivel, számos konfliktust vállaló, ám a kormányzattal együttműködő politikájával „a magyar Erdély felvirágoztatásának politikai-gazdasági célkitűzését kívánta elérni”. A szerző a párt történetét két nagy szakaszra bontva tárgyalja. Az első a szervezet 1940. decemberi hivatalos, négy szakaszban zajlott létrejöttétől Magyarország (benne Észak-Erdély) 1944. március 19-i német megszállásig tartott, a második a világtörténelem nyomása alatt a politikai agónia drámai periódusa volt, már a világháború végkifejletének és az ország megismétlődő feldarabolásának árnyékában.

Az első az idősebb régi és a megedződött, tehetséges fiatal (részint ugyancsak egykori magyar párti és népközösségi) politikusok rövidre szabott ideje. Az első, hosszabb időszak a küzdelmes, ellentétekkel teli, kompromisszumkereső, számos tekintetben vitathatatlanul sikeres közéleti szerepvállalásé. A második, sokkal rövidebb szakasz már a megállíthatatlan szétzilálódás tragikus, egyszersmind a „menteni a menthetőt” alig néhány hónapos heroikus ideje. Ennek végzős periódusában a párt megmaradt képviselőinek jó része (néhányan a zsidók mentése, a fegyverszünet haladéktalan megkötésének követelése mellett) a tiltakozó passzivitást választotta, mások (főként a párt régi jobboldali szárnyának tagjai) a Sztó-

jay-kormányval való együttműködés, végül a nyilasok parlamentjében való részvétel sötét útjára léptek.

Az első periódus lelkesült, lázas tevékenységét a pártvezetők döntéseivel, a tagozatok szervezőmunkájával elért tömegsikerekkel, majd a második szakasz, a végjáték közösségi-egyéni drámáit a szerző pontosan és elfogulatlanul dokumentálja. Pontosán, mert Murádin filosz hajlamú történész, és elfogulatlanul, mert a történész méltó nemzeti elfogultsága a tárgyilagosság. A párt történetének első módszeres és teljes feldolgozásával többet ad „a fehér foltok eltüntetésénél”: a módszertani tekintetben hagyományosnak mondható történeti monográfia felrajzolja a teljes körképet, tárgya valamennyi mélyebb összefüggését és apró részletét. A szerző forrásismerete sokoldalú és megalapozott, szükségszerű szelekciója körültekintő, kritikai értelmezése tárgyyszerű. A könyv egyes részletei néhol már-már „túldokumentáltak”, ez azonban elkerülhetetlen, mert a munka túlnyomórészt az új, saját eredmények részletezése, majd tételes összefoglalása.

A párt történeti előzményeinek (a korai regionális törekvéseknek és az OMP kifejlődésének) áttekintését, majd a második bécsi döntés és a képviselők magyar parlamentbe való behívásának tárgyalását az Erdélyi Párt struktúrája létrehozásának, szervezeti felépítésének ismertetése követi. A párt eszmevilága, politikai (gazdasági, területfejlesztési) céljai későbbi részletezésének a már ismertetett törekvések adnak erkölcsi hitelt és politikai távlatot. Murádin részletekbe menően tárgyalja a párt felépítését, vezető személyiségeinek tevékenységét, politikai bázisának kialakulását, a tagság összetételét, a tagozatokat, helyi szervezeteket. A párttal alakulás dilemmáinak elemzését a négy fejlődési szakasz, majd a pénzügyi háttér, a pártfinanszírozás ismertetése kíséri. Külön fejezetben kerül sor a párt „vizuális arculatának”: kiadványainak és emblémájának (Köpeczi Sebestyén József tervezte címerpajzsának), jelvényének, politikai tömegrendezvényeinek, kulturális-tudományos megmozdulásainak bemutatására; ez az igazi „mélyfúrás”, a sokévi aprólékos kutatómunkával összegyűjtött ismeretlen adatok hasznosítása.

A legfontosabb fejezetek egyike a párt ideológiájának elemzése a nemzeti egy-

ség programjába foglalt valamennyi politikai, gazdasági, társadalmi, kulturális törekvés bemutatásával. A pártprogram alaptétele: „A kormánnyal együttműködve újjáépíteni Erdélyt és bekapcsolni az ország egységes vérkeringésébe”, továbbá „Erdélyi szellemmel szolgálni Magyarországot belső átalakulását és megerősödését”. Murádin részletekbe menően tárgyalja az Erdélyi Párt országgyűlési (képviselőházi, felsőházi) megszólalásait, a képviselők választókerületi beosztásával, a szervezet országos és helyi érdekvédelmi és karitatív tevékenységével. (A képviselőnek nemcsak az elnök, gróf Teleki Béla személye adott különös súlyt, hanem báró Bánffy Dániel kormányzati szerepvállalása is a földművelésügyi tárca élén a Teleki-, Bárdossy- és Kállay-kormányban. A szerző nem feledkezik meg a Dél-Erdélyben maradt magyarság helyzetének elemzéséről sem.) A műnek talán második legfontosabb fejezete az Erdélyi Párt és az anyaországi pártalakulatok észak-erdélyi küzdelmeinek érzékletes összefoglalója két alfejezetben. Ennek főszereplői az EP, a „megtámadott fél” és a jobboldali (Magyar Élet Pártja, Magyar Megújulás Pártja, Nyilaskeresztes Párt), valamint a baloldali (kisgazdák, szociáldemokraták, Független Polgári Párt, Magyar Nemzeti Szocialista Párt, Kommunista Magyarországi Pártja) ellenzéki pártok.

Bár az anyaországi politikai erők behatolási kísérletei nem értek el számottevő sikert, az Erdélyi Párt 1942-ben a Magyar Élet Pártjával, 1943-ban az Magyar Megújulás Pártjával kényszerült szövetségkötésre. A valamennyi társadalmi réteg védelmét, a gazdaság- és infrastruktúrafejlesztést szolgáló elgondolások, intézkedések számbavétele után Murádin nem mulasztja el annak ismertetését sem, milyen „szégyenletes” magatartást mutatott a párt a zsidókérdésben, a zsidótörvények megszavazásakor. Az Erdélyi Párt ugyanis „habozása és belső ellentétei miatt nem emelte fel hangját a deportálások és az észak-erdélyi zsidók tömeges kiirtása, több mint 90 000 ártatlan ember legyilkolása ellen” – miközben számos aktív közbenjáró, rejtegető mellett Vita Sándor egymaga hozzávetőleg 200 embert mentett meg. Ebben, a jobbára anyaországi exportból átkerült „zsidókérdésben” is a

német megszállás volt a vízvázalásztó. Ha előbb nem, akkor feketén-fehéren kiderült, ki valóban keresztény-keresztényen, ki az, aki segíti az üldözötteket, ki az, aki szemlesütve, részvétlenül lapul, ki az, aki üldözöikkel együtt csaholva üldözi őket. Az a tény, hogy „maroknyi erdélyi képviselő aktívan bekapcsolódott a Szálasi rendszerét legalizálni hivatott parlamenti színjátékba, utólag az Erdélyi Pártot nagymértékben kompromittálta, és lehetőséget teremtett arra, hogy az EP-t később egyenesen »fasiszta« jellegű politikai alakulatként bélyegezzék meg”. Rab-sága idején László Dezső református lelkesnek is sokszor le kellett írnia, hogy sem ő, sem pártja nem volt fasiszta.

A párt történeti, politikai és eszmei örökségét Murádin helyesen foglalja össze az erdélyi politikai hagyományok megőrzésében, a kisebbség- és a szociálpolitikában tanúsított fokozottabb érzékenységben, az osztatlan magyar egység gondolatában és a mindezek alapján megvalósított, kétségkívül példátlan magyar társadalmi összefogásban. Ezt egészíti ki Észak-Erdély, főként a Partium és a Székelyföld gazdasági felemelésének terve, a szociális reformok szorgalmazása, a társadalmi egyensúly kialakítása, továbbá az egyes rétegek közötti, kiegyezésen nyugvó nemzeti közösség megteremtésének modern programja. A könyvet a párt történetének kronológiája, vezetőinek és parlamenti politikusainak adattára és gazdag, javarészt ismeretlen képanyag is kiegészíti.

Az Erdélyi Párt sikerének végső soron az volt a fő oka, hogy legjobbjainak – néhány valóban nagy formátumú vezetőjének, legtöbb képviselőjének, területi szervezőinek – nemcsak elszántsága és munkabírása, tehetsége és ambíciói voltak, hanem erkölcsi-nemzeti meggyőződése is. Nemcsak személyes és csoportérdekeiket ismerték, hanem történelmi felelősségükkel is tisztában voltak. Voltak eszméik, elveik, amelyekben hittek. (Mert, amint a párt egyik régi kolozsvári jogász tagja mondta, „nem árt, ha egy lelkész hisz is Istenben”). Közben ott állt mögöttük egy egész nemzet(rész), amelynek tagjai ugyanabban hittek. Az Észak-Erdélyben élő magyarság egyharmada tagja volt a pártnak, túlnyomó nagy része tá-

mogatta törekvéseit, ezért hittek pártjuk képviselőinek. Akik nem azt latolgatták, meddig tarthat „szerepvállalásuk”, mérlegelés tárgyává téve, érdemes-e éveket áldozni rá az életükből, megéri-e erőn felül dolgozni, mert nem szerepet vállaltak, hanem áldozatot. Akkor közösségük megszervezésével és a budapesti országgyűlésben, később a megtorlás, az egész további életükre kiható politikai következmények elszenvedésével. Bár a véget nem sejtették, józan és megfontolt férfiak lévén már 1940 őszén pontosan tudták, hogy sem Észak-Erdély, sem az Erdélyi Párt nem tart, míg a világ, mégis vállalták. Gróf Teleki Béla, a nyilasokkal való kollaboráció helyett a passzivitás útját választó pártelnök a német megszállás után sem mondott le, nem engedte átjászani a pártot a szélsőjobboldalnak.

A négy lendületes esztendő felülről kezdeményezett, alulról szervezett munkáját, nemzedékeket és társadalmi osztályokat valóságos nemzeti egységben (a nemsokára megbélyegzett, üldözött „elvtelen magyar egységben”) összefogni képes munkálkodását mérlegre téve ismét fel kell tenni az író kérdését: szükségünk volt-e rá, és mit tudtunk (volna) kezdeni (Észak-) Erdéllyel? Murádin János munkája, melynek súlya a korszakról az utóbbi másfél évtizedben megjelent fontosak közül talán csak Balázs Sándor Mikó-könyvéhez fogható, erre is választ ad. És nemcsak a politikában, ideológiában, a társadalmi „civil” önszervezésben és a gazdaságban.

De valóban fontos volt-e Erdély Magyarországnak? Nem is az országnak, hanem az országot vezető politikai osztálynak? Mennyire? Az Erdélyi Párt parlamenti csoportjának tagjai testületileg sohasem találtak Horthy Miklóssal. Nem azért, mert a visszacsatolt országrész képviselői nem akarták felkeresni a kormányzót, hanem mert a kormányzó nem akarta fogadni őket. Csiki László negyven éve színpadra vitt abszurd darabjának ezt a címet adta: *Nagyapapa látni akar benneteket*. A színpadi nagyapának nem hogy lova, már abrakja sem volt, de ha ma is látni szeretne bennünket, mit látna?

Csapody Miklós